

Przesilenie. Proza polska 1989–2005

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Mapa myśli](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Jerzy Pilch, *Spis cudzołożnic*, Kraków 1992.
- Źródło: Bernadetta Darska, *Znaczenie przełomu 1989 roku w Polsce dla czasopiśmiennictwa kulturalnego: rekonesans*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2006, nr 2, s. 167–168.

Przesilenie. Proza polska 1989–2005

Źródło: licencja: CC 0 1.0.

Jak wygląda literatura przełomu XX i XXI w.? Jaka jest literatura wolnej Polski? Co zmieniło się po transformacji?

Nowi autorzy, nowe tematy, nowe języki – lata dziewięćdziesiąte to czas dynamicznego rozwoju polskiej literatury i demontażu kanonu. Wtedy debiutowała Olga Tokarczuk, pojawiły się powieści Magdaleny Tulli, Andrzeja Stasiuka, Stefana Chwina, Izabeli Filipiak, Jerzego Pilcha. Swoboda ekspresji sprzyjała pojawieniu się nieepickiego modelu prozy, sylwy ponowoczesnej i pastiszu. Obok literatury pięknej rozkwitła także literatura popularna. Pisarze zderzyli się z prawami rynku. Czytelnicy stanęli przed koniecznością wyboru.

Twoje cele

- Poznasz najważniejszych twórców prozy polskiej 1989–2005.
- Scharakteryzujesz przemiany, jakie dokonały się w prozie polskiej przełomu XX i XXI wieku.
- Wskażesz najważniejsze cechy gatunków literackich po 1989 roku.

Przeczytaj

Czas przełomu

Rok 1989 i czas, który potem nastąpił, sprawiały wrażenie radosnego – niemal karnawałowego – pożegnania starych porządków. Karnawał rozgrywał się w życiu społecznym i politycznym, a także w literaturze. Wieleś czasopism literackich, zróżnicowanych debiutów (startowali wówczas m.in.: **Manuela Gretkowska, Olga Tokarczuk, Izabela Filipiak, Andrzej Stasiuk, Magdalena Tulli, Natasza Goerke**), swoboda ekspresji, ludyczne traktowanie tradycji – wszystko to składało się na wrażenie, że oto po upadku komunizmu historia zaczyna się od początku.

Od lewej: Olga Tokarczuk (fot. Fryta 73), Andrzej Stasiuk (fot. Hans Peter Schaefer), Magdalena Tulli (fot. Rafał Komorowski), Izabela Filipiak (fot. Ewa Shafik), Manuela Gretkowska (fot. Sławek)

Źródło: dostępny w internecie: Flickr, licencja: CC BY-SA 2.0.

Jednakże najprostsza charakterystyka przemian literatury nie musi opierać się na uwarunkowaniach politycznych. Literatura po 1989 roku straciła uprzywilejowaną pozycję, jaką miała od czasów romantyzmu, Upadł etos pisarza – wieszcz, sumienia narodu. Wolny rynek spowodował, że zaczęto uznawać za dobrego pisarza tego, którego książki dobrze się sprzedają. Autor stał się towarem tak samo, jak jego dzieło. W tym czasie kryterium ilościowe zaczyna przeważać nad jakościowym.

Ważną cechą życia literackiego III RP jest jego rozproszenie. Pisarze skupiają się wokół kwartalników, lokalnych pism literackich, niskonakładowych czasopism. Brakuje dyskusji literackich o szerokim zasięgu. Zamiast tego pojawiają się niezliczone promocje, akcje marketingowe, targi i kiermasze książki.

Przełom polityczny roku 1989 oznaczał zmierzch **paradygmatu** kultury romantyczno-symbolicznej. Nagle zabrakło wyraźnie określonego wroga w światopoglądowym czy politycznym sensie. Znikł także tzw. „drugi obieg” i piśmiennictwo emigracyjne. W literaturze zaczęto podejmować tematy, które wcześniej

były przemilczane bądź nieobecne. Ważnym aspektem tego czasu jest również kwestia wolności, która stała się codziennością. Spowodowało to potrzebę jej zdefiniowania, opracowania literackiego oraz zakreślenia obszaru wartości etycznych. Jednocześnie pojawiło się rozczarowanie ową wolnością, spotęgowane rozpadem mitu Solidarności.

Pisarstwo lat 90.

Na początku lat 90. proza była bardzo zróżnicowana. Każdy z debiutantów proponował bowiem inny język, styl czy sposób widzenia świata. Nie brakowało tradycyjnych narracji, np. **Stefana Chwina** (*Hanemann*, 1995) czy **Wiesława Myśliwskiego** (*Widnokrąg*, 1997), ale też sięgających po estetykę realizmu magicznego (Olga Tokarczuk). Wskazanych twórców łączyła podejmowana tematyka: lokalności i małej ojczyzny.

Wielu autorów eksperymentowało ze stylem i narracją; apogeum innowacyjności przypadło mniej więcej na rok 1995 – moment pojawienia się tak różnych utworów, jak *Sny i kamienie* Magdaleny Tulli, *Biały kruk* Andrzeja Stasiuka, *Fractale* Nataszy Goerke, *E.E.* Olgi Tokarczuk, *Absolutna amnezja* Izabeli Filipiak, *Inne rozkosze* Jerzego Pilcha, *Domino. Traktat o narodzinach* Anny Nasiłowskiej.

Z tej wielości wyłaniały się przynajmniej dwie istotnie odmienne propozycje. Stanowiły one ciekawą przeciwwagę dla „pragnienia fabuły”, które decydowało o nieprawdopodobnych sukcesach prozy popularnej. Pierwszy koncept nazwać można **nieepickim modelem prozy**, drugi – **sylwą ponowoczesną**.

Nieepicki model fabuły

W **modelu nieepickim**, o bogatych tradycjach przedwojennych (Bruno Schulz, Witold Gombrowicz, Stanisław Ignacy Witkiewicz) i powojennych (m. in. Miron Białoszewski), dobrze znanym literaturze europejskiej (np. dygresyjna narracja Cervantesa), autor korzysta z prawa do posługiwania się wszystkimi składnikami narracji jako rozrusznikami fabuły. Od pojedynczego słowa, przez rymy, poetyckie środki stylistyczne, aż po łączenie form powieściowych z poematowymi – wszystko jest możliwe, nic nie jest zakazane. To opowieść, w której każdy element może posłużyć jako jej podstawa. Jeśli więc autor posługuje się akcją, to zasadą jej rozwoju czyni związek słów, a nie następstwo przysłów. Wszelkiego typu spotkania słowne mogą być traktowane jako zdarzenia narracyjne. Narrator ma prawo do swobodnego przerywania opowieści, do odbiegania od zasadniczego wątku, do upodrzedniania intrygi i zdarzeń kosztem komentarza czy dygresji.

Każdy z tego typu utworów ma swoją „fabułę”, ale energia właściwa snuciu opowieści kieruje się tu ku sproblematyzowaniu samego sposobu opowiadania i tematyki. W tzw. tradycyjnej powieści koncentrujemy się na wydarzeniach, intrydze czy przygodach. Nieepicki model prozy ustawicznie uświadamia nam, że język nie przylega do

rzeczywistości, że powieść nie musi ograniczać się do atrakcyjnej fabuły, że życie nie zawsze nasycone jest sensem. Aby to zobaczyć i opowiedzieć, potrzebne jest spowolnienie, którego mistrzami stali się m.in. Jerzy Pilch (stosujący retardację), Marek Bieńczyk (specjalizujący się w dygresji) i Stefan Chwin (posługujący się opisem).

Powieść Jerzego Pilcha *Spis cudzołóżnic* (1992) na przykład, rozgrywająca się w realiach połowy lat 80. XX wieku, opowiada o pracowniku filologii polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim, który otrzymuje od swego przełożonego zadanie zaopiekowania się szwedzkim humanistą, przebywającym w Krakowie z kilkudniową wizytą. Do tego zadania bohater dodaje własny pomysł:

“

Jerzy Pilch (ur. 10 sierpnia 1952 w Wiśle, zm. 29 maja 2020 w Kielcach) – polski pisarz, publicysta i scenarzysta

Źródło: Sławek, dostępny w internecie: Flickr, licencja: CC BY-SA 2.0.

Jerzy Pilch

Spis cudzołóżnic

W połowie lat osiemdziesiątych próbowałem przekonać choć jedną spośród kilku znajomych kobiet, by – odrzuciwszy precz skrupuły i rozważywszy na zimno wszystkie za i przeciw – zdecydowała się na krótkotrwałą poufałość z pewnym szwedzkim humanistą.

Źródło: Jerzy Pilch, *Spis cudzołóżnic*, Kraków 1992.

W powieści niewiele się dzieje, nie o fabułę bowiem chodzi w dziele Pilcha, ale o styl, rozwiązania narracyjne, wreszcie refleksję, do jakiej skłania utwór.

Przełomowe powieści

W okresie lat 1989–2005, a właściwie w początkach XXI wieku, pojawia się kilka powieści, które uznać należy za przełomowe pod różnymi względami – wpływu wywartego na czytelników, łamania kulturowych tabu, stosowanego języka.

Pierwszą z nich jest *Pod Mocnym Aniołem* Jerzego Pilcha (2000), powieść o alkoholizmie i sile miłości, uznawana za najważniejsze wydarzenie czytelnicze pierwszej dekady transformacji.

Pod względem językowym wyróżnia się debiutancka powieść 19-letniej wówczas Doroty Masłowskiej *Wojna polsko-ruska pod flagą białą-czerwoną* (2002), określana jako pierwsza

polska powieść dresiarzka, napisana specjalnym socjolektem mieszkańców wielkomiejskich bloków, obfitująca w aluzje literackie i nawiązania kulturowe.

Rok później ukazał się kolejny debiut – Wojciecha Kuczoka *Gnój*. To powieść będąca zapisem dzieciństwa chłopca wychowującego się w patologicznej rodzinie i poddawanego przemocy.

Pod względem społecznym wyróżnia się *Lubiewo* Michała Witkowskiego (2004), oryginalnie napisana powieść dotycząca społeczności gejowskiej w okresie PRL.

Słownik

epika

(gr. *epikós* < *épos* – słowo, opowieść, pieśń) jeden z trzech podstawowych rodzajów literackich, odznaczający się – w płaszczyźnie języka – dominowaniem narracji, fabularnym kształtem przedstawionego świata oraz jego zewnętrznym usytuowaniem wobec podmiotu literackiego, narratora

paradygmat

(gr. *parádeigma* – wzór) – wzorzec, model

pastisz

pastisz jest rodzajem stylizacji, który polega na podrabianiu jakiejś techniki pisania – stylu, gatunku, maniery indywidualnej, szkoły literackiej – i uwyrażnianiu jej cech. Pastisz nie dąży jednak, jak parodia, do wyśmiania naśladowanego wzorca, lecz do wypowiedzenia treści, które w pierwotnym modelu nigdy nie występowały lub pozostawały ukryte

sylwa

(łac. *silva rerum* – las rzeczy) to zbiór utworów o różnej treści, napisanych przez różnych autorów. W okresie staropolskim nazwa ta oznaczała także księgę domową, w której zapisywano rozmaite wydarzenia, czasem teksty literackie, ale również praktyczne przepisy, porady domowe itp. Terminem **sylwy współczesne** określa się dzieła literatury XX w., które nie respektują zasad gatunkowych, odwołują się do rozmaitych wzorców, łączą elementy wywodzące się z różnych tradycji

Audiobook

Polecenie 1

Zapoznaj się z treścią audiobooka i podaj przyczyny, dla których rok 1989 był przełomem w kulturze.

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/Pa2iOBIW3>

Bernadetta Darska

Znaczenie przełomu 1989 roku w Polsce dla czasopiśmiennictwa kulturalnego: rekonesans

Rok 1989 traktowany jest nie tylko jako przełom polityczny, początek trudnej polskiej demokracji, ale także przełom kulturalny. Otworzyły się bowiem zupełnie nowe możliwości przed kulturą. Odeszło w niepamięć funkcjonowanie w dwóch obiegach, tym pierwszym - oficjalnym i ocenianym oraz tym drugim - podziemnym, za to dającym szansę wolnej wypowiedzi. Przemysław Czapliński i Piotr Śliwiński określają ten czas w następujący sposób: „Dawno w historii literatury polskiej nie było warunków tak korzystnych dla radykalnej zmiany, jak w roku 1989 i latach następnych”. Ważność roku 1989 dostrzegają także Rafał Grupiński i Izolda Kiec, stwierdzając: „W znaczeniu kulturalnym rok 1989 stanowi dla Polski, podobnie jak w wymiarze politycznym i ekonomicznym, wyrazistą cezurę, datę niezmiennie ważną. Można powiedzieć, że w tym momencie świadomość społeczeństwa polskiego wchodzi na drogi nowoczesnego rozwoju, zaczyna spełniać typową funkcję przypadającą jej w udziale w społeczeństwie o ustroju kapitalistycznym”.

Choć tak naprawdę nie było pozapolitycznych powodów, by ogłaszać początek czegoś szczególnie innego w kulturze, przekonanie o nadejściu nowego było powszechne, a przez swą powszechność, wręcz niepodważalne. Poczucie, że nadchodzi nowy etap dla kultury, opierało się w dużej mierze na nadziei, na „apetycie na Przemianę”, by użyć określenia Jerzego Jarzębskiego. Tylko nieliczni krytycy podważyli sens ogłoszenia i podtrzymywania mitu przełomu. Do nich należał Krzysztof Uniłowski, a także Julian

Kornhauser. Ten pierwszy dostrzegł, że nadzieje pokładane w sprzyjającej sytuacji politycznej okazały się dla kultury co najmniej złudne, bowiem zmiana ustroju nie wiązała się wcale z nowymi, odkrywczymi propozycjami estetycznymi. Natomiast Kornhauser podważa istnienie jakichkolwiek dostrzegalnych zmian w literaturze w roku traktowanym jako przełom: „Rok 1989 nie oznacza żadnego przełomu w literaturze także dlatego, że jest on tylko dalszym ciągiem „odwilżogenego” procesu, charakteryzującego się sztucznymi podziałami, wynajdywaniem nie istniejących orientacji, kreowaniem nie różniących się od siebie pokoleń. W jakimś sensie ta krytycznoliteracka gra, której wszyscy byliśmy uczestnikami, stanowiła dla partyjnych wizjonerów doskonale alibi, że dyrygowanie kulturą jest tylko mitem. W roku 1990 nie było jeszcze widać wyraźnej granicy między jedną a drugą epoką. To był ciągle ten sam świat wypełniony ustalonymi od dawna wartościami”.

Przełom 1989 roku, opisywany w literaturze polskiej bądź też później kwestionowany, nie ominął także czasopism kulturalnych. Co prawda cezurę roku 1989 należy traktować umownie, ale faktem pozostaje, że III Rzeczypospolita to wielość nowych tytułów i nowych ośrodków literackich. Dochodzi do przesunięcia znaczenia z zawsze przodującej i dyktującej wzorce Warszawy na mniejsze miasta o kulturotwórczym znaczeniu. Ogromną popularność zyskało określenie Janusza Sławińskiego – „zanik centrali”. Arkadiusz Bagłajewski próbując opisać to zjawisko stwierdza: „Tkwimy w stanie rozproszenia. Sądzę, że najistotniejszą cechą zmiany modelu literackiej komunikacji i samych propozycji literackich było (i jest) powstanie różnych, konkurencyjnych wobec siebie bądź wzajemnie się uzupełniających nowych środowisk i pism literackich. [...] Nowe środowiska „lokalne” poprzez swoje pisma, serie wydawnicze, wreszcie książki „swoich” autorów tworzą pewien klimat duchowy i intelektualny. Prowadzą poszukiwania, rozpoznania właściwych im preferencji artystycznych poza swoim widnokresem (mówiąc metaforycznie). Co znaczy tyle, że kategoria „lokalności” odnosi się także do przestrzeni artystycznych własnych oczekiwań, a nie jest równoznaczna z geograficzną lokalizacją zasięgu oddziaływania. [...] Oczywiście, nowo powstałe pisma i środowiska określają się także wobec pism od dawna istniejących, uznanych, jak np. „Twórczość”, „Odra”. W tym znamienym układzie właściwie wszystkie propozycje są wobec siebie „peryferyjne” w tym sensie, że są różnorodne, konkurencyjne, można powiedzieć: stale weryfikujące swoje rozpoznania i stale skazane na utwierdzanie własnych wyborów wobec innych propozycji. Ciągłe więc z poczuciem niespełnienia, albowiem w miejscu gestu porządkującego dawnej „centrali” weszły jak najbardziej własne, „lokalne” (co bynajmniej nie znaczy prowincjonalne) gusty i oceny”.

Źródło: Bernadetta Darska, *Znaczenie przełomu 1989 roku w Polsce dla czasopiśmiennictwa kulturalnego: rekonesans*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2006, nr 2, s. 167–168.

Źródło: Englishsquare.pl Sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

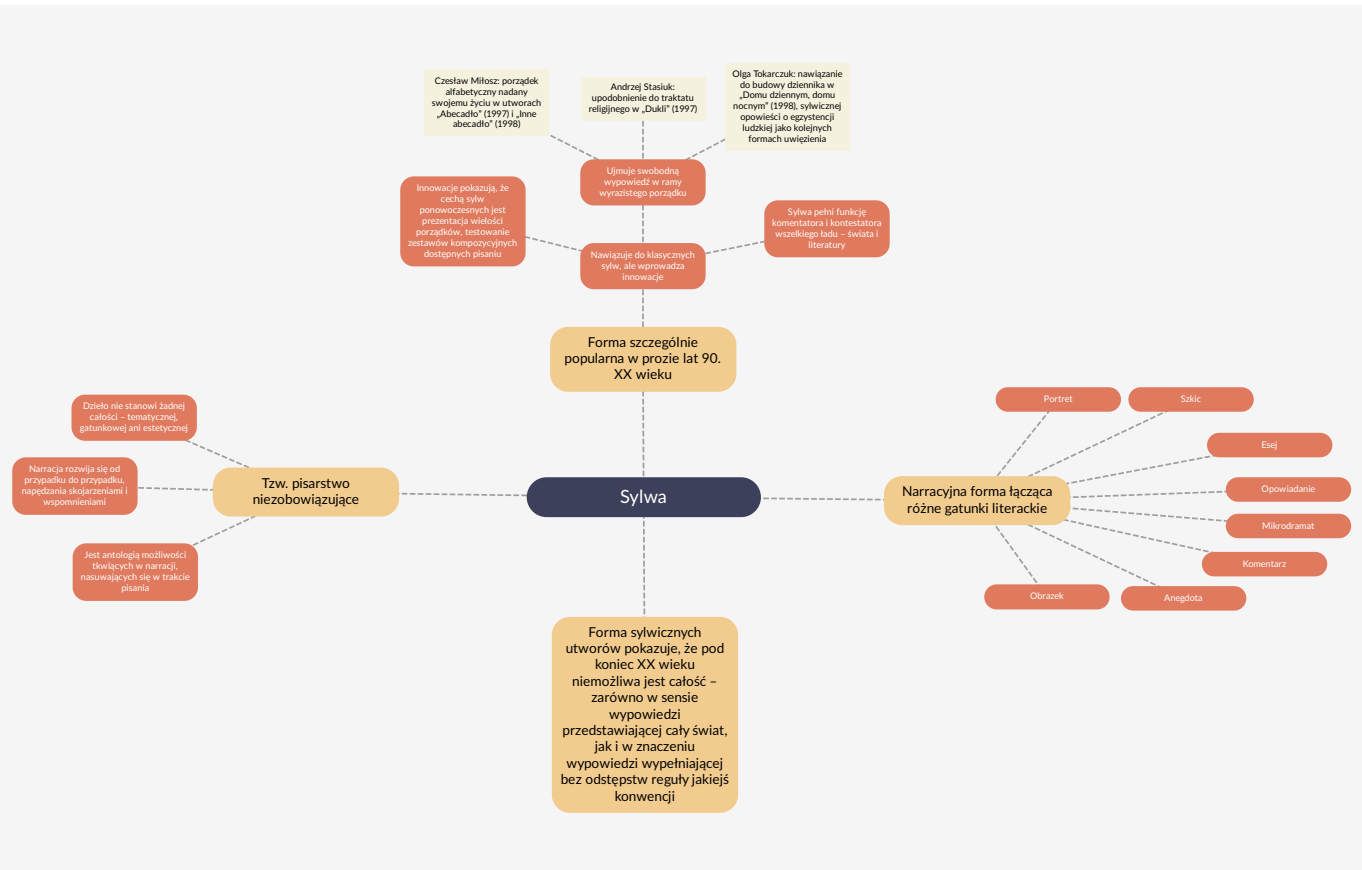
Polecenie 2

Na podstawie audiobooka przedstaw stanowisko przeciwników postrzegania roku 1989 jako cezury dla rozwoju literatury, a następnie odnieś się do niego własnymi słowami.

Mapa myśli

Polecenie 1

Zapoznaj się z mapą myśli i scharakteryzuj sylwę jako gatunek współczesny.

Polecenie 2

Na podstawie mapy myśli wyjaśnij, z czego może wynikać popularność utworów sylwicznych w prozie pod koniec XX wieku.

Ćwiczenie 1

Zapoznaj się z fragmentami polskiej prozy lat 1989-2005 umieszczonymi na osi czasu, a następnie wynotuj charakterystyczne cechy stylu poszczególnych utworów.

Ćwiczenie 2

Wyjaśnij, na czym polega przełomowość ważnych powieści początku XXI wieku.

Dla nauczyciela

Autor: Anna Grabarczyk

Przedmiot: Język polski

Temat: Przesilenie. Proza polska 1989–2005

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

1) rozumie podstawy periodyzacji literatury, sytuuje utwory literackie w poszczególnych okresach: starożytność, średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, pozytywizm, Młoda Polska, dwudziestolecie międzywojenne, literatura wojny i okupacji, literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna, literatura po 1989 r.;

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację;

6) odczytuje pozaliterackie teksty kultury, stosując kod właściwy w danej dziedzinie sztuki;

II. Kształcenie językowe.

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń:

3) rozpoznaje i ocenia modę językową we współczesnym języku;

IV. Samokształcenie.

2. porządkuje informacje w problemowe całości poprzez ich wartościowanie; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia oraz wykorzystuje je w swoich wypowiedziach;

Zakres rozszerzony

Lektura uzupełniająca

17) wybrana powieść polska i obca z XX lub XXI wieku;

Teksty polecane do samokształcenia

14) Anna Nasiłowska, Literatura okresu przejściowego 1975–1996;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- pozna najważniejszych twórców prozy polskiej 1989–2005;
- scharakteryzuje przemiany, jakie dokonały się w prozie polskiej przełomu XX i XXI wieku;
- wskaże najważniejsze cechy gatunków literackich po 1989 roku.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- z użyciem e-podręcznika;
- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- prezentacja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;

- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Na kilka tygodni przed zajęciami nauczyciel dzieli zespół klasowy na cztery grupy, których zadaniem jest przeczytanie jednego z wymienionych utworów:

Pod Mocnym Aniołem Jerzego Pilcha,

Wojna polsko-ruska pod flagą białą-czerwoną Doroty Masłowskiej,

Gnój Wojciecha Kuczoka,

Lubiewo Michała Witkowskiego.

Każda z grup przygotowuje własną prezentację (wykonaną w programie komputerowym lub analogowo na dużych planszach) dotyczącą innowacyjności przydzielonego utworu. Zadaniem uczniów jest pokazanie, dlaczego dany utwór jest przełomowy.

Faza wprowadzająca:

1. Faza wprowadzająca przeznaczona jest na prezentacje uczniowskich prac. Nauczyciel ocenia pomysłowość, kreatywność oraz merytoryczność prac.
2. Wyświetlenie na tablicy tematu i celów zajęć oraz wspólne z uczniami ustalenie kryteriów sukcesu.

Faza realizacyjna:

1. Uczniowie indywidualnie zapoznają się z treściami w sekcji „Wprowadzenie” oraz „Przeczytaj”. Następnie zapoznają się z audiobookiem i wskazują przyczyny, dla których rok 1989 był przełomem w kulturze.
2. Na podstawie audiobooka uczestnicy zajęć przedstawiają w parach stanowisko przeciwników postrzegania roku 1989 jako cezury dla rozwoju literatury, a następnie odnoszą się do niego.
3. Nauczyciel omawia z uczniami mapę myśli. Następnie każdy uczeń indywidualnie wyjaśnia, z czego może wynikać popularność utworów sylwicznych w prozie pod koniec XX wieku oraz charakteryzuje sylwę jako gatunek współczesny.

Faza podsumowująca:

1. Uczniowie zapoznają się z fragmentami polskiej prozy lat 1989–2005 umieszczonymi na osi czasu (sekcja „Mapa myśli”), a następnie notują cechy stylu poszczególnych utworów.
Mogą pracować w parach lub kilkuosobowych grupach.
2. Nauczyciel ponownie odczytuje temat lekcji i inicjuje krótką rozmowę na temat kryteriów sukcesu. Zadaje również pytania podsumowujące i prosi wybranych uczniów

o odpowiedzi.

Praca domowa:

1. Wyjaśnij, na czym polega przełomowość ważnych powieści początku XXI wieku.

Materiały pomocnicze:

- Bernadetta Darska, *Znaczenie przełomu 1989 roku w Polsce dla czasopiśmiennictwa kulturalnego: rekonesans*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2006, nr 2.
- <https://culture.pl/pl/artykul/wyzwania-prozy-polskiej-lat-dziewiecdziesiatych>

Wskazówki metodyczne

- Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Audiobook” do podsumowania lekcji.